

jurnal yusuf turnitin

by Muhammad Yusuf Febriansyah

Submission date: 09-May-2020 04:59PM (UTC+0700)

Submission ID: 1320241217

File name: Jurnal_Yusuf.pdf (629.31K)

Word count: 10144

Character count: 64654

**UNSUR STILISTIK SAJRONE ANTAWACANA RINGGIT PURWA LAKON
SAMBA JUWING DENING KI NARTOSABDO**

E-JOURNAL

**Dening:
MUHAMMAD YUSUF PEBRIANSYAH
16020114043**

**²
UNIVERSITAS NEGERI SURABAYA
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAN SASTRA DAERAH**

2020

UNSUR STILISTIK SAJRONE ANTAWACANA RINGGIT PURWA LAKON SAMBA JUWING DENING KI NARTOSABDO

Muhammad Yusuf Pebriansyah

S-1 Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa), Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya
muhammadpebriansyah16020114043@mhs.unesa.ac.id

Drs. Bambang Purnomo, M.S.

Dhosen Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa), Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Penelitian stilistika **kang** ditindakake dening mahasiswa Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah lumrahe ditindakake mawa objek tinulis kaya cerkak, naskah, novel, geguritan. Ana sajrone panaliten iki objek awujud antawacana pagelaran wayang purwa kanthi lakon Samba Juwing dening dhalang Ki Nartosabdo. Lumantar pamawas sastra, unsur stilistik bakal digoleki lan didhata kanthi trawaca kanggo dianalisis. Unsur-unsur stilistik kang bakal diteliti ana telu yaiku purwakanthi, lelewane basa, lan cecandran. Dene tujuwan saka anane panaliten iki yaiku sepisan ngrampungake tugas akhir mahasiswa kang awujud skripsi minangka sarat srana anggane bisa lulus. Kepindho, meruhi lan njlentrehake unsur-unsur stilistik lan fungsionalitas stilistik kang kinandhut sajrone antawacana pagelaran wayang purwa kanthi lakon Samba Juwing dening dhalang Ki Nartosabdo minangka objek panaliten. Panaliten iki asipaf dheskriptif kualitatif. Sumber dhata awujud rekaman kaset pita kang wis didigitalisasi dadi video kang diupload ing youtube. Dhata kang digunakake awujud antawacana kang ngandhut unsur stilistik sajrone objek. Teknik kang digunakake kanggo ngumpulake dhata yaiku migunakake teknik nyemak lan nyathet. Dene, analisis dhata nggunakake teori stilistika. Asil saka panaliten iki yaiku (1) unsur-unsur stilistik kang kinandhut sajrone antawacana pagelaran wayang purwa lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo. (2) Fungsionalitas unsur stilistik sajrone antawacana kang digunakake sajrone lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo.

Tembung Wigati: Antawacana, Unsur-Unsur Stilistik, Fungsionalitas, Ki Nartosabdo, Samba Juwing.

1

PURWAKA

1.1 Landhesan Panliten

Karya sastra mujudake asil saka implementasi cipta, rasa, lan karsane manungsa. Saben-saben karya sastra mesthi nengenake ing bab kaendahan basa. Kaendahan basa sajrone karya sastra ora ngemongake ing tuturan asipat ajeg, prasaja, lan lumrah. Sastra ngandharake samubarang nganggo cara liya murih kasil nggayuh sipat-sipat estetis. Esten (1987:9) ngandharake yen sastra utawa kasusastran mujudake andharan saka fakta artistik lan imajinatif minangka manifestasi uripe manungsa. Manifestasi mau diwujudake lumantar basa minangka medium lan nduweni pangaribawa becik marang uripe manungsa. Bab kasebut lumrah lan ajeg dumadi ing masarakat lumantar kesenian kang ngrembaka ing masarakat salah sijine wayang purwa.

Wayang purwa dadi kesenian kang ora bisa uwal saka jagade sastra Jawa. Bab iki bisa dibuktekake saka cathetan sejarah kang sinerat sajrone Kakawin Arjunawiwaha yasane Mpu Kanwa ing jaman pamrentahane Prabu Erlangga (1019-1042) ing tlatah Jawa Wetan kang unine, *"hananonton ringgit manangis asekel mûda hidepan huwus wruh towin yan walulang inukir molah angucap haturning wwang tresnêng wisaya*

malahâ tar wihikana ri tatwanyân mâyâ sahana-hananing bhâwa siluman (sargah V, pada 9)"

(Wikipedia, diakses 4 Maret 2020). Tegese, nonton wayang njalari wong bisa nangis, sedhih, rujit atine. Kamangka sejatine mono kang solah lan kandha mung walulang kang tinatah. Mangkono kahanane wong kang tinuju kena atine, ndomblong, nganti ora ngerti yen sejatine kabeh mau semu lan amung ilusi wae. Iki nuduhake yen pagelaran wayang rikala semana bisa gawe tumetese waspa lan nengenake rasane kang padha nonton. Bab iki ora uwal saka pangaribawane sastra kang rinonce endah sajrone pagelaran. Andharan iki bisa dibenerake adhedhasar pamawas dina iki, pagelaran wayang dianggep adi luhung yen kasusastrane mumpuni.

Minangka akadhemisi, kaendahan basa mau ora mung dinikmati nanging uga dionceki murih bisa diweruhi apa kang sejatine kinandhut. Kanggo ngonceki, dibutuhake dhisiplin ilmu kang trep magepokan klawan kaendahan basa salah sijine ilmu stilistika minangka tintingan. Stilistika mujudake bab kang ngemu unsur ilmu lan seni. Sajrone dhisiplin ilmu basa, stilistika diwerdeni minangka ilmu panganggone basa kang ginayut klawan kaendahan. Ilmu stilistika, bisa dadi pathokan nemtokake tingkat kualitas aspek kabasan lan kasastran sajrone

karya sastra. Saya akeh unsur-unsur *stilistik* kang kinandhut, mratelakake yen saya endah lan mumpuni *kwalitas*-e karya sastra kang dianggit. Ratna (2009:167) ngandharake, definisi *stilistika* yaiku ilmu kang ana gayutane klawan gaya ² gaya basa. Umume, definisi iki luwih ngeni marang gaya basa. Sajrone ilmu *basa lan sastra, stilistika* ditegesi minangka cara-carane nganggo *basa kang khas* nganti bisa *nuwuhake* efek kang ana gayutane klawan kaendahan. Efek-efek kang dikarepake lumrahe dituwuhake lumantar *penyimpangan* saka basa kang dianggep baku. *Penyimpangan* ing konteks iki ora ngarah neng teges negatip amarga *penyimpangan* iki sing sejatine mbumboni basa dadi luwih *estetis* saengga basa kang digunakake dadi basa kang endah. Saka pamawas iki, *penyimpangan* malih bisa ditegesi minangka bab kang positif.

Stilistika sajrone pedhalangan dadi *unsur* kang penting tumrap antawacanane dhalang amarga basa pedhalangan mujudake basa kang didominasi dening basa artifisial. Mula saka iku, panliti nganggep yen *stilistika* mujudake dhisiplin ilmu kang cocog kanggo ngonceki objek iki. Selaras klawan andharane Burhan Nurgiyantoro (2005:279), tintingan *stilistika* darbe angka ngandharake *samubarang kang umum* ing jagade *kasusastran, kanggo njlentrehake* gandheng cenenge *basa karo fungsi artistik lan* werdine. Lumantar pangaribawane *stilistika* iki, paraga-paraga sajrone pagelaran wayang purwa kaya-kaya nduweni kemanden anggone guneman. Bab iki rada ewuh ditindakake sebab sastra sajrone pagelaran wayang purwa kuwi wujud sastra lisan kang diucapake mung ping sepisan nalika pentas. Beda klawan karya sastra kang tinulis. Rata-rata karya sastra tinulis luwih ngenake *intuisi* kanggo netepake pamilihe tembung lan lelewane basa kang pas. Dene ing karya sastra lisan luwih ngenake *improvisasi* sajrone pagelaran. Hawit saka mangkono, pengalaman lan sumber dayane ki dhalang mujudake modhal kang penting tumrap antawacana ing pakeliran sewengi natas. Antawacana bisa diperang dadi telung perangan yaiku janturan, pocapan, lan ginem. Siji ing antarane telu kang mirunggan yaiku ginem. Lumantar ginem para pamiyarsa bisa ngawruhi apa sing dadi wose crita sajrone kelir kang ginelar.

Lakon Samba Juwing mujudake lakon kang digarap sanggite dening Ki Nartosabdo. Lakon iki mujudake lakon carang ginapur utawa lakon carangan kang dianggep baku kanthi latar Mahabarata jaman Pendhawa lan para putra-putrane isih urip. Sajrone lakon iki, Ki Nartosabdo ngolah sanggit pakeliran lan sanggit basa kanthi endah. *Objek* iki nyritakake prahara tresna paraga telu antarane Prabu Boma Narakasura lan Dewi Agnyanawati minangka garwa nanging rasa asihe sang dewi luwih condhong marang Raden Samba minangka

kadang ipene. *Objek* iki dipilih amarga kebak ngandhut unsur *stilistik* ing *konflik-konflik* lumantar antawacana sajrone adhegan wiwit bedhol nganti tanceb kayon. Wujud tetembungan lan ukara kang asipat *stilistik* ing objek iki akeh banget, nanging sing paling mirunggan yaiku purwakanthi, lelewane basa, lan cecandran.

Ki Nartosabdo kalebu *maestro* dhalang wayang purwa gagrag Semarang minangka sempalan saka Gagrag Surakarta. Ki Nartosabdo dipilih ing panaliten iki amarga mujudake sawijine dhalang wayang purwa kang *kwalitas* antawacanane banget mumpuni. Hawit saka kawasisane Ki Nartosabdo anggone nyuguhake apa sing dibutuhake dening pamirsa lan pamiyarsa, iki dina Ki Nartosabdo dadi *inspirator* tumrap dhalang-dhalang generasi candhake kanggo ngrembaka lan nglarasake pagelaran wayang anut jaman kelakone. Saben pagelaran, panjenengane mesthi nggunakake basa kang endah lan situasional. Kejaba iku, uga diimbangi lumantar kaprigelan anggone nyanggit crita saengga asring kasil gawe panonton jenjem nonton wiwit purwa, madya, nganti wasanane crita. Panjenengane uga tau dianggep kebacut anggone nerak pepakem, kaya wani nggeculake adhegan kraton kang *relatif* kaku lan *formal*. *Kritikan-kritikan* kaya mangkono kuwi ora gawe giris nanging malah saya gawe karya kang *kwalitase* nggegirisi. Dadi saka andharan mau, rasa sengsem lan ngungun tumrap isi kang kinandhut ing Antawacana sajrone Lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo dadi jalaran panliten iki ditindakake.

1.2 Uderan Panliten

Adhedhasar landhesan panaliten kang wus kasebut, ing panaliten iki bakal dionceki ngenani unsur *stilistik* sajrone *objek*. Uderan panaliten iki kaperang dadi loro, yaiku:

- 1) Kepriye wujud unsur *stilistik* sajrone antawacana ringgit purwa lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo?
- 2) Kepriye fungsionalitas unsur *stilistik* tumrap antawacana lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo?

1.3 Ancas Panliten

Adhedhasar *underan* panaliten ing ndhuwur, panliti nduweni sedyo:

- 1) Ngandharake wujud unsur *stilistik* sajrone antawacana ringgit purwa lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo.
- 2) Ngandharake fungsionalitas unsur *stilistik* sajrone antawacana ringgit purwa lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo.

1.4 Paedah Panliten

Panaliten iki kaperang dadi rong perangan, yaiku paedah teoritis lan paedah praktis.

1) Paedah Teoritis

Umume panaliten sing kaya mangkene iki nuduhake kawruh sesambungan klawan ilmu sastra mligi ing bab unsur *stilistik* sastra sajrone basa. Kejaba kuwi, panaliten iki diangkahake bisa aweh sumbang sih tumrap ngrembakane panaliten sastra kanthi migunakake tintingan *stilistika* mligine ing bab sastra sajrone pagelaran wayang purwa purwa supaya bisa dadi *referensi* tumrap panaliten candhake.

2) Paedah Praktis

Paedah praktis sajrone panaliten iki diajab bisa menahi gambaran panaliten tumrap pamaos, panliti, lan pasinaon sastra.

a. Tumrap Pamaos

Objek sajrone panaliten iki bisa dadi *referensi* ilmu sastra lan diajab bisa dadi pengalaman tumrap panguripan ing bebrayan. Saperangan jlentrehan saka antawacanane Ki Nartosabdo sajrone lakon Samba Juwing bisa dijingglengi kanthi ngenut underane panaliten kang wis karumusake.

b. Tumrap Panliti

Panaliten iki digarap kanggo nambahi kawruh ngenani ilmu *stilistika* sastra sajrone karya sastra lisan dening Ki Nartosabdo sajrone lakon Samba Juwing. Aspek *stilistik* sajrone objek mujudake reiptan sastra kang awujud sastra lisan minangka bab kang onjo sajrone rerangken apresiasi.

c. Tumrap Pasinaon Sastra

Panaliten iki bisa aweh pambiyantu tumrap ngrembakane kasusastran Jawa kang saya suwe saya kelangan papan panggonan. Kejaba kuwi, panaliten iki bisa dadi sumber *informasi* nalika menahi piwulang ngenani karya sastra mligine ing jagade kasusastran Jawa sajrone pagelaran wayang purwa purwa mawa tintingan *stilistika*.

1.5 Wewatesane Panliten

Watesan panaliten dibutuhake murih panaliten bisa tetep *konsisten* marang *topik objek* kang diteliti. Sawijining panaliten kudu diwatesi murih ora mblakrak nlti sanjabane *topik*. Watesan panaliten sajrone panaliten iki, yaiku:

- 1) *Analisis* wujud unsur *stilistika* sajrone antawacana ing pagelaran wayang purwa purwa dening dhalang Ki Nartosabdo kanthi lakon Samba Juwing.
- 2) *Analisis* fungsionalitas unsur *stilistik* tumrap ginem ing pagelaran wayang purwa dening dhalang Ki Nartosabdo kanthi lakon Samba Juwing.

3) Tintingan *stilistika* minangka tintingan kang digunakake sajrone panaliten iki.

4) Wujude unsur *stilistik* sing ditliti mung purwakanthi, lelewane basa, lan cecandran.

1.6 Panjlentrehe Tembung

Tetembungan sing digunakake sajrone panaliten iki ana lima, yaiku (1) antawacana, (2) *stilistik*, (3) tintingan *stilistika*, (4) Lakon, (5) Samba Juwing. Andharan jangeke kaya mangkene.

1) Antawacana yaiku pancelathone paraga wayang ing sajrone adhegan pagelaran. Antawacana padha kalawan dhalog ing drama, bedane dhalog drama dicaturake dening wong loro utawa luwih, dene antawacana dicaturake dening dhalang. Sajrone antawacana, dhalang kudu bisa ngolah swarane wayang siji lan sijine supaya pamirsa bisa mbedakake swarane wayang kang digunemake. Supriyono (2008: 4) miterang yen antawacana mujudake olah swarane dhalang anggone mbedak-mbedakake paraga siji lan sijine. Sateruse ing panliten iki, pamawas iki bakal diarani antawacana kanthi pamawas ciyut. Ing kaca candhake Supriyono (2008:131) ngandharake yen antawacana ngemot janturan, pocapan, lan ginem. Sabanjure, pamawas iki bakal diarani minangka antawacana kanthi pamawas wiyar.

2) *Stilistik* yaiku wewatekan saka tembung *stilistika*. *Stilistika* mujudake ilmu basa kang nengene ing bab kaendahan kanthi cara ngrenggani basa lumantar aspek kasusastran. Miturut Sudjiman (1993:13), *stilistika* mujudake *style-e* panutur utawa panulis kanggo ngandharake pamawas kanthi srana sastra. Sastra sajrone *stilistika* sinengkuyung dening majas, dhiksi, purwakanthi, lan cecandran.

3) *Fungsionalitas* sajrone KBBI dijlentrehake minangka upaya kanggo dadi sawijining bab kang migunani. Dadi, ing konteks iki fungsionalitas antawacana bisa diwerdeni minangka upaya kanggo nganalisis *ina* lan panganggone antawacana sajrone pagelaran wayang purwa lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo. Kahanan lan *pan* panggonan dadi tetimbangan pamilihe *tembung-tembung* lan *ukara-ukara* kang ngandhut unsur *stilistik*.

4) Tintingan *stilistika* duwe *fungsi* kanggo nyadharake kita ngenani upayane pangripta anggone migunakake sakehe basa kang maceme maneka warna minangka sarana andharan sajrone karya sastrane (Sudjiman, 1993: viii).

5) Lakon dumadi saka tembung laku, tegese kang nedheng lumaku lan bisa digambarake minangka

gambaran urip padinane manungsa kang dibeberake lan diwujudake lumantar pagelaran. Supriyono (2008:193) paring andharan yen kasil orane pagelaran lan *dramatisasi* sajrone lakon kang digelar gumantung marang sanggite ki dhalang.

- 6) Samba Juwing mujudake salah sawijine lakon pedhalangan kang seting critane ing jaman Mahabarata rikala Pandhawa lan putra-putrane padha urip. Jlentrehan tembung, Samba mujudake sawijining paraga sajrone wayang purwa ing jaman Mahabarata. Samba tinitah minangka putra wumagile Prabu Kresna klawan Dewi Jembawati. Dene tembung juwing kaya kang sinerat sajrone Bausastra mengku teges suwek-suwek utawa dipotheng-potheng nganti ajur. Saka andharan mau, Samba Juwing kurang luwih nyritakake ngenani Samba kang dijuwing-juwing lan dipotheng-potheng nganti ajur kwardane.

1

TINTINGAN KAPUSTAKAN

2.1 Panliten Saemper

Panaliten kanthi migunakake tintingan stilistika kanggo ngonceki objek panaliten ora sepisan iki ditindakake. Sadurunge panaliten iki, wis ana panaliten-panaliten kang ditindakake dening panliti liya tumrap objek kang saemper. Anane panaliten saemper iki saya mimbuhi idhe lan gagasan anggane ngoceki objek panaliten iki. Panaliten sadurunge kang saemper ing objek panaliten lan tintingane ing antarane, yaiku:

Titin Masruroh taun 2013 (Jurusan Pedhalangan ISI Surakarta) ing sajrone panaliten kang awujud skripsi, dheweke nliti sulukan: (1) pathetan, (2) sendhon, lan (3) ada-ada sajrone pakeliran wayang purwa purwa kanthi lakon Kilat Buwana dening dhalang Ki Sujarna Atmagunarda. Panaliten kang diwenehi irah-irahan "Sulukan Pakeliran Lakon Kilat Buwana Sajjan Ki Sujarna Atmagunarda" kasil ngasilake asile panaliten kang bisa diperang dadi telung pepanthan, yaiku: (1) wujud andharan ngenani makna semiotik sajrone sulukan Ki Sujarna Atmagunarda, (2) jinis-jinis lelewane basa kang digunakake sajrone sulukan, lan teges wantahe tembung-tembung ing saben gatra kang digunakake sajrone sulukan.

1

Desita Ayu Anggraini taun 2014 (Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah, Universitas Negeri Surabaya) ing panaliten kang awujud skripsi, dheweke 1 ti kanthi tintingan stilistika ing objek panalitene pagelaran wayang purwa purwa kanthi lakon Pandhawa Mbangun Bale Praba Yeksa dening dhalang 1 Ki Senthio Yitno Carito. Panaliten kang diarah-irahi "Basa Pedhalangan Ki Senthio Yitno Carito ing Pagelaran Wayang Lakon Pandhawa Mbangun Bale Yeksa" kasil

ngasilake asile panaliten yaiku inovasi pakeliran kang dianakake dening Ki Senthio Yitno Carito. Kejaba kuwi uga ngandharake ngenani diksi, lelewane basa, lan tetembungan kang digunakake dening Ki Senthio Yitno Carito sajrone lakon Pendhawa Mbangun Bale Yeksa.

Sabrina Rina Ayunani 2015 (Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah, Universitas Negeri Surabaya) ing panaliten kang awujud skripsi, dheweke nliti stilistika 1 sa kang kinandhut sajrone pakeliran sedalu natas lakon Sastra Jendra Hayuningrat kanthi dhalang Ki Manteb Sudarsono. 1 Objek ing panaliten iki diwatesi lan diprinci ngenani lelewane basa, pamilihe tembung utawa diksi, lan purwakanthi sajrone ginem paraga-paraga 1 wayang jrone pakeliran. Panaliten kang diarah-irahi "Kajian Stilistika tumrap Ginem Wayang Sastra Jendra Hayuningrat dening Dhalang Ki Manteb Sudarsono" iki kasil ngasilake asil panaliten kang wujud pamilihe tembung utawa diksi, lelewane basa, lan purwakanthi sajrone tuturan gineme para paraga wayang jrone lakon Sastra Jendra Hayuningrat kanthi dhalang 1 Manteb Sudarsono.

Ahmad Mugsan 2015 (Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah, Universitas Negeri Surabaya) ing panaliten kang awujud skripsi, dheweke nliti stilistika kang kinandhut sajrone pakeliran wayang purwa purwa dening Ki Sukron Suwondo kanthi lakon Semar Kembar lan Gathukaca Pinayungan. Objek ing panaliten iki diwatesi lan diprinci ngenani basa suluk kang dipantha dadi telung perangan yaiku: (1) sendhon, (2) 1 pathetan, (3) ada-ada. Panaliten kang diarah-irahi "Basa Suluk Pedhalangan Ki Sukron Suwondo ing Pagelaran Ringgit Purwa" iki kasil ngasilake asil panaliten kang wujud stilistika basa kang digunakake dening Ki Sukron Suwondo sajrone nembangake sulukan.

Panaliten-panaliten ing ndhuwur mau mujudake bothekan tumrap panaliten iki amarga saemper lan migunakake tintingan kang padha yaiku stilistika. Senadyan saemper lan tintingane padha, panaliten-panaliten mau darbe bab-bab kang beda klawan panaliten iki. Bedane, (1) objek panaliten kang wujud antawacana dening dhalang Ki Nartosabdo ing lakon Samba Juwing, (2) ngandharake unsur stilistik kang kinandhut sajrone antawacana dening Ki Nartosabdo nalika nggelar pagelaran wayang purwa purwa kanthi lakon Samba Juwing, (3) ngandharake fungsionalitas unsur stilistik kang kinandhut sajrone antawacana dening Ki Nartosabdo nalika nggelar pagelaran wayang purwa purwa kanthi lakon Samba Juwing.

Ki Nartosabdo dipilih amarga wis kabukti dadi salah sawijine dhalang kang kwalitas antawacanane mumpuni. Ki Manteb Sudarsono ngakoni yen Ki Nartosabdo mujudake dhalang wayang purwa terbaik kang tau diduweni dening Indonesia lan durung ana gantine nganti dina iki (Wikipedia, 2019). Mula kanthi objek kang bisa

dianggep mumpuni iki, panliti ngajab bisa ngasilake asil panliten kang *maksimal*. Kejaba mangkono, angkah anane panaliten iki luwih ngener marang unsur *stilistik* sajrone antawacana kanthi cara nggambarake lan njlentrehake gaya antawacanane Ki Nartosabdo lumantar objek pakeliran sedalu natas kang wujud rekaman *audio* ing Youtube sajrone *upload*-an *akun* Bram Palgunadi kanthi lakon Samba Juwing.

Lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo dipilih amarga telung bab kang mbedakake, (1) Lakon iki ngangkat konflik *internal* sajrone kulawarga kraton Dwarawati beda klawan lakon liyane sing nyritakake crita umum kaya Negara Amarta mungsuh Negara Astina utawa Ngalengka lan Pancawati, (2) Lakon iki nengenake olahng basa lan sastra kang ditindakake dening Ki Nartosabdo, (3) Lakon iki duwe endhing kang sedhih beda klawan lakon liyane kang rata-rata endhinge kabagyan. Saka andharan-andharan ing kang wis kapacak, bisa diarani yen panaliten iki beda klawan panaliten-panaliten saemper sadurunge.

2.2 Antawacana

Antawacana tegese ginem kang ditindakake dening dhalang sajrone ngginemake paraga wayang sajrone pakeliran.. Miturut Sudaryanto lan Pranowo sajrone Kamus Pepak Basa Jawa (2001:36), tembung antawacana asale saka basa Kawi kang tegese pocapan (cakepan) dhalang nalika mayang. Antawacana mujudake perangan kang penting sajrone pakeliran wayang purwa. Yen diwawas saka *fungsi-ne*, antawacana bisa dipantha dadi telung perangan yaiku janturan, pocapan, lan ginem (Supriyono, 2008:131). Katelune mbutuhake kaprigelan anggone ngucap, milih tembung, lan eling marang undha usuking basa lan paramasastra. Dene siji ing antarane telu sing bakal dionceki sajrone panliten iki yaiku ginem.

Ginem mujudake perangan antawacana kang wujud pancelathon antarane para paraga wayang sajrone pakeliran. Cundhuk klawan andharane Supriyono (2008:135), ginem yaiku dialog paraga siji lan sijine sajrone seni pagelaran wayang purwa Jawa. Ginem sajrone pagelaran wayang kudu cetha pangucap lan pilah swarane murih pamiarsa bisa ngerti apa sing digunemake lan wayang sapa sing lagi ngginem. Tuladhane, ing sajrone Jejer Trajutrisna kang paragane ana loro yaiku yaiku Prabu Bomanarakasura lan Patih Pancatnyana migunakake laras kang beda supaya pilah lan ora jumbuh. Adate, yen ratu sajrone jejer kuwi diwenahi laras nem andhap yen liyane manut klawan karakter lan wateke wayang. Kaya Pancatnyana cocoge nganggo laras telu andhap amarga awujud buta.

Ginem ora mung sewates olah swarane dhalang anggone bisa mbedak-mbedakake swara gineme wayang, nanging uga unsur-unsur liya kang dadi unsur *stilistik*

sajrone ginem. Unsur-unsur *stilistik* kang ngrenggani ginem kaya panganggone purwakanthi, lelewane basa, cecandran, panyandra, basa artifisial, lan sapiturute. Tuladhane, kaya ing adhegan jejer antarane Prabu Bomanarakasura kang diadhep dening Patih Pancatnyana. Sajrone jejer iki, Prabu Bomanarakasura lan Patih Pancatnyana guneman migunakake basa kang kebak aspek *stilistik*. Dene murih gamblange kaya ing pethilan pancelathon ing ngisor iki.

Bomanarakasura : Eee Pancatnyana?

Pancatnyana : Wonten dhawuh.

Bomanarakasura : Upama luwih ya mung sawetara dina, yen kurang ya mung sawetara hari(1). Miturut petung winatara sawarsa nggoningsun dhaup klawan Kanjeng Ratu Hagnyanawati. Wiwit saka Negara Giyantipura ya Negara Tasikmadu ingsun boyong nitih rata sarimbit. Keh para kawulaningsun kang padha anglur selur, bëntêt réntêt, jejel riyel ujel-ujelan(2). Wong mati apa dene nonton(3) pamboyongingsun gustimu Kanjeng Ratu Hagnyanawati saka ing Giyantipura tekan ing Trajutrisna. Nanging, jebul tinemune rancangan karo kedadeyan iku adoh sungstate(4).

1) pethilan kuwi, bisa ditemoni telung unsur *stilistik*-e yaiku, 1) purwakanthi guru sastra, 2) purwakanthi guru swara, 3) lelewane basa hiperbola, lan 4) diksi kosok balen. Unsur-unsur *stilistik* kang ditemoni sajrone ginem banget nduweni pangaribawa tumrap pamiarsa. Kejaba iku, bab iki uga wis nyihnake yen kaendahan basa sajrone pakeliran wayang mujudake bab kang wigati.

Ginem ora bisa madeg dhewe sajrone pakeliran. Ginem dibiyantu klawan janturan lan pocapan. Kekarone lumrah digunakake sadurunge ginem ditindakake gumantung kapreluwan sajrone pakeliran. Kekarone nduweni fungsi umum kang padha yaiku njlentrehake apa kang wis kedaden, nedheng kedaden, lan sing bakal kedaden sajrone pakeliran. Dene bedane ana ing fungsi pagelaran. Janturan digunakake kanggo njlentrehake kahanan sawijine papan panggonan kaya pasewakan, pertapan, taman sari, lsp. Kaya jejer Trajutrisna mau, ana janturan minangka purwakane. Supriyono (2008:131) ngandharake, janturan kang umume dianggo sajrone pagelaran wayang awujud basa rinengga kang diucapake kanthi ca³ gancaran lan lesan. Tuladhane:

Swuh rep data pitana. anenggih negari pundi ta ingkang kaeka adi dasa purwa. Eka sawiji, adi linuwih, dasa sepuluh, purwa wiwitan senadyan kathah titahe dewa ingkang kasangga ing pertiwi, Kaumulan ing akasa, kaapit ing samodra kathah kang samya anggana raras

parandene kang jinejer ing mangke anenggihi menika ing Negari Trajuritrisna.

Isi kang kinandhut sajrone tuladha janturan iku nggambarake Sing Nggelar Urip. Diwiwiti mawa tembung *swuh rep data pitana* kang tegese kosong utawa suwung lan bakal digelar panguripan ing donya iki. Dibacutake panjlentreh ngenani pambukane pagelaran nganti nyebutake papan dunung kang lagi dijanturake yaiku Negara Trajuritrisna. Sawuse dijantur, dhalang menehi tandha yen gendhing enggal disuwukake banjur dhalang nembangake sendhon lan ada-ada dibacutake ginem. Dene pocapan digunakake kanggo njlentrehake apa sing nedheng dumadi, apa sing lagi dilakoni dening paraga wayang, lan kadaden kang bakal dilakoni. Tembung-tembung sajrone pocapan dironce kanggo nggambarake paraga kang lagi mertamu, lagi nglamun, semedi, sedhih, gandrung, budhal perang, lan sapiturute. Tuladhane:

Saksana hanupiksa suraosing serat panantang sangking Raden Arjuna. Purwa madya wasana wus mboten karempit. Kadhadha salebeti penggalih, padha sakala krodha muntab lir kinetap. Duka yayah sinipi jaja bang mawingawing kumejot padoning lathi netra kocak ngondar-andir kerot-kerot kanang waja. Wadanane mbranang kaya kembang wora-wari, tirta sinabet ing mrang segedheng bjel metu dahanane. Saking sruning deduka kaya nuweg-nuweg kaya wong kang tanpa dosa yayah gonjang plangkahaning Prabu Boma. Sinabit kanang nawala sami anjelih.

Pocapan kasebut nggambarake Prabu Bomanarakasura kang muntab amarga nampa layang penantang saka Raden Janaka. Dukane Prabu Boma dicandra nganti bisa nuwunake efek marang pamidhanget kaya dhadhane malih abang, lathine tempuk, mripate kocak mentheleng, wajane kerot-kerot. Layang disuwuk banjur Prabu Boma duka mawantu-wantu. Dadi sejatine, kekarone mujudake unsur antawacana kang ndhukung tumrap ginem sajrone pakeliran.

2.3 Aspek Stilistik Antawacana

Stilistik yaiku tembung watak saka tembung stilistika. Stilistika yaiku salah sawijine ilmu kang digunakake kanggo medhar sastra. Kanthi etilomogis, stilistika dumadi saka tembung *style* (Inggris) kang tegese gaya utawa gagrag. Turner (sajrone Pradopo, 2014:271) ngandharake stilistika yaiku bageyan ilmu lelewane basa sing kaiket karo aspek kaendahan. Kaendahan sing dikarepake yaiku kaendahan basa kang di-*eksploitasi* mawa kagunan sastra saengga nuwuhake efek-efek tinamtu tumrap pamaca. Panemu iki rada beda karo sing diandharake dening Musthafa (2008:51), stilistika

mujudake lelewane basa kang digunakake dening pangripta sajrone menehi gambaran lumantar reriptane. Turner nganggep stilistika mujudake perangan ilmu lelewane basa. Dene Musthafa mawas yen stilistika dadi wujud lelewane basa kanggo nggambarake andharan lumantar karya sastrane. Nadyan beda ing rowa lan ringkese objek, nanging stilistika tetep ora uwal saka jagade kaendahan basa.

Saemper klawan pamawas-pamawas mau, Teew (2015:57) miterang, stilistika yaiku ilmu lelewane basa kang mligi, ngrembug panganggone basa sajrone karya sastra kang uwal saka paugeran basa padinan utawa baku sinartan tujuan kaendahan basa. Uwal saka basa padinan kuwi uwal saka dhiksi-dhiksi sing umume dianggo. Reroncening tembung kang uwal saka basa padinan andadekake basa sajrone antawacana dadi awujud basa artifisial. Kridhalaksana (2008:25) ngandharake, basa artifisial utawa basa rekan yaiku basa sing sengaja direka kanggo tujuan tinamtu.

Tandha-tandha stilistik liyane uga diandharake dening Abrams (sajrone Nurgiyantoro, 2017-290) menehi pamawas ngenani tandha-tandha stilistika arupa fonologi, sintaksis, leksikal, lan panganggone basa *figuratif*. Adhedhasar pamawas kasebut bisa dinudut yen pangripta ngripta karya sastra kuwi direnga klawan unsur fonologi, sintaksis, leksikal, lan panggunane basa *figuratif*. Kanthi cara kaya mangkono sawijine karya sastra bisa diarani karya sastra mawa aspek stilistik. Andharan kasebut laras klawan pamawase Wellek & Warren (2014:180), analisis stilistika kanggo njlentrehake sesambungane basa lan makna ing sawijining bab sajrone jagad kasusastran. Stilistika sesambungan raket klawan anane lelewane basa. Pamilihe tembung, pangrakite ukara, majas, cecandran, purwakanthi iku gumantung karo pengalamane pangripta ing bab sosiohistoris. Andharan mau, dadi tengara yen panliten iki ngarah ing ilmu stilistika mligine ing purwakanthi, lelewane basa, lan cecandran.

2.3.1 Purwakanthi

Purwakanthi dumadi saka rong tembung lingga yaiku 'purwa' lan 'kanthi'. Tegese purwa kuwi wiwitan dene kanthi kuwi ngandheng. Padmosoekotjo (1955:85) ngandharake, *purwakanthi tegese nggandheng swara, aksara, utawa tembung kang wis sinebut ing purwane utawa sadurunge*. Werdine, perangan ing mburi sajrone andharan (larik, unen-unen, wewangson, parikan, lsp.) bisa awujud swara, aksara, utawa tembung sing asipat nggandheng klawan swara, aksara, utawa tembung kang wis sinebut sadurunge. Adhedhasar bentuke, Padmosoekotjo (1955:86) mantha purwakanthi dadi dadi telung perangan yaiku *purwakanthi guru swara*

(*asonansi*), purwakanthi guru sastra (*aliterasi*), lan purwakanthi lumaksita. Dene andharane kaya mangkene.

2.3.1.1 Purwakanthi Guru Swara (*Asonansi*)

Cundhuk klawan arane, purwakanthi guru swara utawa *asonansi* kuwi purwakanthi kang dumunung lumantar swara. Miturut Padmosoekotjo (1955:86), purwakanthi guru swara yaiku purwakanthi kang awewaton swara, amarga sing digandheng yaiku swara. Sesambungan klawan bab iki Keraf (2010:130) uga miterang, purwakanthi guru swara minangka *asonansi*, yaiku swara kang ana ing ngarep diambali maneh ana ing mburi. Tuladha purwakanthi guru swara kaya kalusa “yitna yuwana, lena kena”. Klausula kasebut ngandhut rong perangan. Perangan ngarep ana swara yaiku **a a**, banjur digandheng klawan perangan ing mburi kang uga nduweni swara **a a**. Dadi, perangan ngarep lan mburi sajrone klausula kasebut nduweni ukel purwakanthi guru swara.

2.3.1.2 Purwakanthi Guru Sastra (*Aliterasi*)

Purwakanthi guru sastra utawa bisa disebut *aliterasi* migatekake klawan aksara utawa sastra. Padmosoekotjo (1955:86) paring dhawuh, purwakanthi guru swara tegese purwakanthi kanthi awewaton sastra utawa aksara, sebab sing digandheng yaiku sastra utawa aksarane. Keraf (2010:130) uga ngandharake, purwakanthi guru sastra minangka *aliterasi*, yaiku ngambali konsonan kang wujud padha. Tuladha purwakanthi guru swara kaya klausula “sluman slumun slamet”. Sajrone klausula kasebut, ana telung tembung kang digandheng lumantar aksara ‘sl’.

2.3.1.3 Purwakanthi Basa/Lumaksita

Purwakanthi basa utawa lumaksita mujudake purwakanthi kang seje klawan liyane amarga ora mung magepokan klawan aksara lan swara nanging pamilihe tembung. Miturut Padmosoekotjo (1955:86), lumaksita tegese “mlaku”. Tegese, sajrone klausula utawa ukara ana tembung kang dibaleni. Tembung kang dibaleni ora kudu tembung lingga, nanging uga bisa nganggo tembung andhahan lan isa uga nganggo tembung lingga kang digandheng klawan tembung andhahane. Dadi, purwakanthi lumaksita bisa nggunakake tembung kang beda nanging isih duwe sesambungan. Tuladhane kaya wiwitane salah siji cakepan sindhenan ‘jarwa mudha, mudha-mudhane sang Prabu Kresna’. Tembung **mudha** sing dumunung ana ing ngarep diambali maneh ing mburi kanthi wujud tembung lingga **mudha** lan tembung andhahan **mudhane**.

2.3.2 Lelewane Basa

Lelewane basa yaiku cara panganggone basa kang mirunggan ing jagade basa lan sastra. Mula saka kuwi lelewane basa bisa menehi pambiji ngenani kapribaden,

watak, lan daya pangaribawane ing sajrone olah basa (Keraf, 2010:113). Lelewane basa minangka sarana tumrap panulis kanggo ngandharake pamikiran saka sakehe pengalaman kanggo disuntak lumantar karya sastra. Umume, sajrone antawacana lelewane basa ginawe kanthi cara *intuitif*, basa muni sawirama klawan imajinasi lan tandha-tandha *kreativitas* liyane sajrone adhegan. Kaya andharane Keraf (2010:113), lelewane basa kuwi minangka sawijine cara kanggo njlentrehake idhe lumantar basa kanthi cara khas saengga bisa ngatonake kajiwan lan kapribadene pangripta. Doh sadurunge andharan kuwi sejatine wis ana andharan kang saemper dening Aristoteles, sakabehe reriptan sastra mesthi ngandhut lelewane basa. Kuwat utawa ora panganggone lelewa tumrap basa kuwi gumantung klawan kawasisane pangripta anggone medhar idhe lan rasa pangrasane sajrone karya sastra.

Lelewane basa ing jagading kasusastran Jawa nduweni tetenger nengenake ing kaluhuran lan subasita. Trep klawan andharane Keraf, lelewane basa kuwi bisa diarani becik yen ngandhut telung perangan yaiku: blakasuta, subasita, lan endah. Lelewane basa uga sinebut majas. Majas kuwi duwe sesambungan klawan werdi siningid sajrone antawacana kang asipat *konotatif*. Antawacana kang asipat *konotatif* iku sejatine andhahan saka tetembungan kang mawa teges *denotatif*. Sebab, antawacana kang asipat *konotatif* kuwi bisa diweruhi werdine yen teges *denotatif* diweruhi werdine luwih dhisik. Majas ing sajrone objek iki ana loro, yaiku majas perbandingan lan majas pasemon.

2.3.2.1 Majas Perbandingan

Majas perbandingan yaiku majas kang mbandhingake sawijine bab klawan bab liyane kanthi titikan saemper antarane bab siji lan sijine. Perbandingan kuwi disengkuyung klawan kreativitas, emosionalitas, lan intelektualitas (Ratna, 2016:182). Tegese, perbandingan kang dipilih dening panganggit kuwi tuwuh saka daya rasa pangrasa lan kawasisane panganggit. Ratna uga (2016:181) ngandharake, hakekate karya sastra iku minangka kualitas estetis, majas perbandingan mujudake majas kang dianggep paling penting sebab kabeh majas kuwi dhasare nduweni tetenger perbandingan. Saya akeh unsur-unsur perbandingan sing ana jrone karya sastra bisa dadi tengara yen saya wasis pangripta anggone ngripta karyane dadi karya sastra sing nduweni kualitas apik.

Perbandingan sajrone karya sastra kuwi disengkuyung klawan kabisane manungsa, emosionalitas lan intelektualitas (Ratna, 2016:182). Tegese, perbandingan kang dipilih dening panganggit kuwi tuwuh saka daya rasa pangrasa lan kawasisane panganggit. Perbandingan njembatani *imajinasi*

minangka *abstraksi psikologis* klawan kasunyatan minangka kasunyatan sosial kang di-idealisi-ake (Ratna, 2016:182). Nalika gineme Raden Samba kang ngrum-rum Dewi Agnyanawati, 'Duh, *nimas jejantungku*. Pun kakang ora kuwawa ngampah madu branta ...'. Ginem kasebut ngandhut majas perbandingan. Nimas mujudake tembung sesuluh tumrap wanodya, dene jejantungku menawa diprasajakake dadi jantung duwe werdi jantung kang tansah kumeteg nyembung urip. Kanthi *denotatif* rong tembung iki kasil dionceki. Nanging werdi sejatine yaiku ing werdi *konotatif*, wanodya kang ditresnani paribasane kaya dene jantung kang tansah asung daya panguripan tumrap paraga 'aku'. Bab kang paling dhasar yaiku kena ngapa 'nimas' kok dibandingake klawan 'jantung'. Bab iki dadi bukti yen perbandingan tuwuh saka *intuisi* lan pengalamane pangripta anggone medhar antawacana.

1) Simile

Simile duwe tenger yaiku mbandhingake bab kanthi cara langsung. Upamane nganggo tembung *penghubung* "padha, kaya dene, kaya, padha karo, lsp.". Baldic (sajrone Nurgiyantoro, 2017:219) mimbui andharan, majas simile yaiku majas kang migunakake perbandingan antarane rong bab kang dibandingake kanthi trawaca mawa titikan kang padha. Wujude maneka warna bisa tumindak, rasa pangrasa, aran, lsp. Tuladhane kaya andharan, kaget rasaku **kaya sinamber ing gelap** bareng weruh pawarta iki. Jlentrehane kaya andharan ing jrone majas perbandingan sadurunge lumebu ing simile. Dene tegese andharan, kaget atine paraga 'aku' diibaratake kaya disamber bledheg nalikane weruh kabar sing ditampa.

2) Metafora

Metafora mujudake majas perbandingan kang mbandhingake samubarang kanthi adedhasar sipate kang memper. Aristoteles (Chaitin, 1993:590) ngandharake yen kualitas metaforis karya sastra kuwi gumantung saka *persepsi-persepsi intuitif* sajrone nemokake pepadhan saka bab sing beda. Pepadhan sing dikarepake dudu kaya pepadhan *eksplisit* utawa migunakake tembung panambang kaya simile, nanging mbandhingake langsung tanpa panambang. Tuladha, **palarapan nyela cendhani**. Saka tuladha kuwi, metaforane yaiku palarapan dibandingake klawan sela cendhani. Palarapan kuwi basa kramane bathuk dene sela cendhani kuwi watu marmer sing endhah tur rata. Werdine, kanggo nyandra endhahe bathuk dipadhakake klawan endhahe sela cendhani.

3) Personifikasi

Personifikasi yaiku majas sing objek bandhingane bisa kewan, tanduran, utawa barang mati klawan sipat

sipat kamanungsan. Wiyatmi (2006:65) miterang, personifikasi kuwi majas sing madhakake samubarang karo manungsa. Samubarang sing ana digambarake kaya bisa tata jalma satatane manungsa. Ratna (2016:446) mimbui, personifikasi yaiku majas tumrap barang mati dianggep urip. Dene Waluyo (1991:90) uga njlentrehake yen personifikasi iku kahanan kang disambungake klawan manungsa. Wose saka andharan-andharan kuwi, personifikasi yaiku samubarang bab ing donya sing sinartan sipate manungsa sajrone reriptan sastra. Tuladhane, manuk prenjak padha **kojah pating cuwawak**. Kojah tegese guneman. Manuk prenjak mujudake kewan abur-aburan. Tangen yen manuk bisa kojah pating cuwawak. Lumantar andharan iki, manuk prenjak sing padha ngoceh diibaratake kaya lagi kojah pating cuwawak kaya nindakake pacelathon kaya dene manungsa.

4) Hiperbola

Majas **perbandingan hiperbola** yaiku majas kang nambahi **tetembungan** supaya katon mbangetake utawa nduweni **rasa luwih (berlebih-lebihan)** saka tembung asline. Hiperbola yaiku sawijining lelewane basa kang ngandhut ukara kang digedhe-gedhekake supaya bisa nambahi **rasa marang sawijining perkara** (Keraf, 2007:135). Tuladhane kaya andharan, "nalika kotampa tresnaku rasane atiku kaya **kejugrugaan lintang**".

5) Eufemisme

Eufemisme yaiku majas kang ngalusi andharan kang dirasa kurang pantes diucapake. Ratna (2016:445) nyebutake, eufemisme yaiku tegese ngalusi werdi. Eufemisme sajrone basa Jawa, kejaba nglironi tembung sing dirasa kurang pas mawa tembung liyane biyasane nglironi tembung sing dikarepake mawa tembung kramane. Tuladha antawacana, "keh para nayaka praja kang **minger keblate**".

2.3.2.2 Majas Pasemon

Majas pasemon yaiku majas sing ngandharake semonan ana sajrone andharane. Majas pasemon mujudake **rasa** sing digunakake kanggo ngandharake rasa kuciwa kanthi cara sinirat.

1) Ironi

Ironi yaiku sawijine lelewane **basa kang** nduweni **karep nuduhake** werdi lumantar **pasemon kang alus**. Ironi uga bisa ditegesi lelewane **basa kang nuduhake makna sawijining bab nanging nggunakake pasemon** (Ratna, 2009: 447). Tuladha sajrone antawacana, "**Ayu** pasuryanmu, **nanging** sejatine kuwi **wisa** sing **pebayani**".

2) Sinisme

Sinisme yaiku sawijine lelewane **basa kang** nduweni **karep padha klawan ironi, nanging sinisme** surasane **luwih kasar**. Tetembungan kang digunakake kanggo

nyemoni yaiku tetembungan kang kalebu kasar (Ratna, 2009: 447). Tuladha sajrone antawacana, “Aku sepet nyawang kowe”.

3) Sarkasme

Sarkasme yaiku sawijine lelewane basa kang tegese padha klawan ironi lan sinisme. Bedane, sarkasme surasane luwih kasar tinimbang kekarone. Sarkasme lumrahe digunakake sajrone antawacana paraga kang lagi muntab utawa nesu. Kaya andharane Ratna (2009: 447), sajrone sarkasme tetembungan kang digunakake kanggo nyemoni yaiku tetembungan kang paling kasar. Tuladha, “Nggonmu wuta karo bebener nganti kaya ilang wujud manungsamu salin satatane kewan sikil papat”.

2.3.3 Cecandran

Cecandran yaiku perangane stilistika kanggo ngandharake rasa pangrasa kang asipat *sensoris* pangripta lumantar tembung lan ujaran saengga tuwuh gambaran swasana sajrone pikiran (Djojo Suroto, 2005:20-21). Cecandran dadi srana tumrap pangripta marang pamirsa anggone mangun imajinasi lumantar pancadriya nganti kaya-kaya bisa dirasakake. Sastrawan asring migunakake cecandran iki kanggo nggayuh sipat puitis sajrone karya sastra. Altenberd jrone Pradopo (1999:79-80) ngandharake, cecandran yaiku gambaran pikiran utawa pengangen-angen saka basa kang nggambarake, dene saben kambar pikiran disebut candra utawa citra (*image*). Tetembungan kang digunakake dening pangripta, werdi ora padha klawan tembung-tembung sajrone bausastra. Pangripta karya sastra ora mung ngandharake sastrane kanthi werdi kang wantah. Luwih saka kuwi, pangripta pengin mbangun cecandran sajrone pikirane pamirsa yen ing pagelaran wayang lumantar antawacanane. Dadi, cecandran yaiku cara mbentuk candrane mental pangripta utawa gambaran sawijine bab (Surana, 2001:97).

Kamus Istilah Sastra (2006:65) njlentrehake, cecandran yaiku daya *imajinasi* kang diasilake saka rerencene tembung rinengga sing sipate endah sajrone karya sastra; *penggambaran pengalaman* kang ana sambung rapete klawan barang, kedaden, lan kahanan kang dialami dening pangripta lumantar tembung-tembung khas murih ndayani gambaran kang luwih nyata, ing bab-bab kang asipat wujud, metaforik, utawa kajiwan. Nurgiyantoro (2017:277) paring andharan, cecandran ana kaitane klawan pancadriyane manungsa, dadi cecandran maceme ana lima. Limang jinis pancadriya lan limang jinis cecandran yaiku cecandran pandulu (*visual*), pangrungu (*audiotoris*), solah (*kinestetik*), panggrayang (*taktil termal*), lan pangganda (*olfaktori*).

2.4 Fungsionalitas Unsur Stilistik

Antawacana sajrone pakeliran wayang purwa nduweni fungsi nggambarake swasana, lakune crita, kahanane paraga. Fungsi antawacana antara liya yaiku minangka lantaran ki dhalang anggone medhar crita marang pamiyarsa. Fungsionalitas sajrone antawacana dadi peranan kang menjila sajrone panliten iki. Sajrone KBBI, fungsionalitas dijlentrehake minangka upaya kanggo dadi sawijining bab kang migunani. Dadi, ing konteks iki fungsionalitas antawacana bisa diwerdeni minangka upaya kanggo nganalisis guna lan panganggane antawacana sajrone pagelaran wayang purwa lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo.

Lumantar fungsionalitas, antawacana ora mung dionceki kanthi cara kabasan nanging apa wae sing dadi dhasar panganggane unsur *stilistik* sajrone karya sastra. Kahanan lan papan panggonan uga dadi jalaran pamilih tembung-tembung lan ukara-ukara kang ngandhut unsur *stilistik* sajrone antawacana. Tuladhane kaya pethilan ginem antarane Prabu Bomanarakasura, Raden Samba, lan Dewi Agnyanawati. Prabu Boma Narakasura diadhep dening adhine, Raden Samba sawise kelakon rangkad klawan Dewi Agnyanawati garwane Prabu Boma. Prabu Boma Narakasura dhasare paraga kang wateke sareh banjur migunakake tata tembung lan tata ukara kang nuduhake watek sarehe Prabu Boma kanggo ngulungake garwane yaiku Dewi Agnyanawati marang Raden Samba. Hawit saka sareh lan nrimane Prabu Boma, Garudha Wilmuna ngobong-obongi Prabu Boma supaya ora narimakake lelakon kang kelakon. Kanthi rerencening basa kang ginubel sastra andadekake gineme Garudha Wilmuna dadi sang saya memanas ati lan kasil gawe dukane Prabu Boma nganti tegel njejuwing anggan Raden Samba ya Raden Kilatmuka.

Samba :Whoh kaka prabu. Pangabekti kula katur kaka prabu.

Boma :We hla dalah, apa lair batin kowe seneng karo Hagnyanawati hem?

Samba :Inggih, kaka prabu. Nadyan kapejahana kula sendika.

Boma :Agnyanawati?

Agnyanawati : Kula, sinuwun. Wonten pendendika ingkang adhawuh.

Boma : Lair batin kowe seneng karo Samba hem?

Agnyanawati : Mapan sampun dados karenteging manah. Kula nyuwun pangapunten dene kula nilar paduka ingkang sinuwun.

Boma : Ora dadi ngapa. Wong bebojowan iku yen mung sarana kepeksa wekasane ora bakal lair trusing batin kaya kang taklakoni iki. Yen pancen nyata-nyata kowe kepengin winengku bojo dening samba takpasrahake tangan loro(1). Lair batin aku ora papa.

Wilmuna :Sinuwun.

Boma : Apa, Wilmuna?

Wilmuna : Kula menika malah nggagas ingkang rayi Raden Samba. Boma Perkara apa hem?

Wilmuna : Sareng paduka ketingal nglendheh anggenipun duka malah ketingal saya ngewak-ewakaken.

Boma : Sapa? Sapa hem?

Wilmuna : Ingkang rayi Raden Samba ketingal mentheleng netranipun kados nenantang dhateng paduka.

Boma : Cangkemu taksuwek hlo ya hem. Kowe aja waton ngucap. Kowe manuk arep ngapa?

Wilmuna : Inggih. Kula semerep piyambak. Nalika paduka mengkeraken wau ingkang rayi Raden Samba ketingal mentheleng netranipun.

Boma : Hlo ngono? Ngono?

Wilmuna : Inggih.

Boma : **Takcukile matane!**(2)

Lumantar pethilan pacelathon ing ndhuwur iki, bisa dikawruhi yen *fungsi*alitas mujudake bab kang banget mangaribawani tumrap panganggone antawacana. Katitik saka panganggone basa kang nuduhake nglengganane Prabu Boma kaya tembung (1) "*takpasrahake tangan loro*" nganti owahe basa kang digunakake dening Prabu Boma sawise antuk pangobong-obonge Wilmuna.

2.5 Antawacana sajrone Lakon Samba Juwing

Antawacana mujudake piranti wigati sajrone pagelaran wayang purwa amarga duwe tanggung jawab gedhe tumrap pakeliran kang ginelar. Lumantar antawacana, para pamirsa lan pamidhanget bisa pana klawan alur crita kang ginawa sajrone sanggit basa sastra kang ng¹hut unsur *stilistik*. Kaya andharane Ratna (2013:3), *style* yaiku cara ngandharake bab kanthi cara tertamtu, **saengga apa kang dadi tujuwane pangripta bisa kagayuh kanthi sampurna.**

Antawacana Ki Nartosabdo ing lakon Samba Juwing dadi *objek* kang pas kanggo diteliti. Ki Nartosabdo iki, saben pagelaran mesthi nggunakake sanggit sastra kang endah saengga bisa gawe panonton jenjem wiwit purwa, madya, wasanane crita. Saka kaprigelane ngolah basa mawa sastra kang endah, panjenengane sinebut dhalang sastra. Para dhalang mumpuni kaya ta Ki Manteb Soedarsono, Ki Anom Suroto, Ki Purbo Asmoro, Ki Seno Nugroho padha ngakoni yen Ki Nartosabdo mujudake *maestro* karawitan lan sanggit pedhalangan mligine sanggit sastra.

Lakon Samba Juwing dipilih amarga mujudake salah sawijine lakon kang *dramatisasi*-ne kegolong wigati lan nengsemake. Cekak crita, *objek* iki nyritakake prahara tresna paraga telu antarane Prabu Boma Narakasura lan Dewi Agnyanawati minangka garwa nanging rasa asihe

sang dewi luwih condhong marang Raden Samba minangka kadang ipene. Lumantar wose crita kang kaya mangkono, bisa dibayangake yen *unsur* kaendahane basa bakal akeh ditemoni ing *konflik-konflik* kang dumadi sajrone lakon. Kejaba iku, rasa sengsem lan ngungun tumrap isi kang kinandhut ing *objek* dadi jalaran panaliten iki ditindakake.

2.6 Lelandhesane Teori

Panaliten iki migunakake teori stilistika kang nengenake aspek fungsionalitas lan panganggone basa sajrone antawacana. Ratna (2009:167) ngandharake yen definisi ²istika yaiku ilmu kang ana gayutane klawan gaya lan gaya basa. Sajrone ilmu basa lan sastra, stilistika tegese cara-carane nganggo **basa kang khas** nganti bisa **nuwuhake** efek kang ana gayutane klaw²n kaendahan. Andharan iki cundhuk klawan andharane Teeuw (sajrone Fananie, 2000:25), stilistika yaiku srana kang digunakake dening pangripta kanggo nggayuh tujuwan, amarga stilistika mujudake sarana *ekspresi* pikiran, jiwa, kapribadene pangripta kanthi cara kang *khas*. Saka andharan kuwi, kita dadi ngawruhi yen objek kang kinandhut sajrone sumber awujud pagelaran wayang purwa dening dhalang Ki Nartosabdo kanthi lakon Samba Juwing ngandhut ekspresi pikiran, jiwa, kapribadene ki dhalang.

Antawacana duwe fungsi minangka lantaran tumrap andharane ki dhalang marang pamirsa. Janturan, ginem, lan pocapan dadi unsur antawacana sing *vital* sajrone pagelaran. Supriyono (2008:131) ngandharake, katelune mbutuhake kaprigelan ngucapake, milih tembung, eling undha usuk basa lan paramasastra. Bab iki kudu dilakoni kanthi persiyapan kang mateng lan ati-ati supaya pamirsa bisa antuk pemareme saka pagelaran wayang sing ditonton. Lakon Samba Juwing mujudake salah sijine lakon kang nengenake antawacana amarga sajrone lakon sing dicritakake ngenani konflik batin lan internal kulawarga praja Dwarawati. Dhalang sing dipilih yaiku Ki Nartosabdo. Dhalang sing wis kondhang antawacanane mumpuni lan prigel anggone ngolah lan ng-*eksploitasi* basa mawa kagunan sastra.

Kasusastran Jawa asring banget nggunakake purwakanthi. Saka sastra lisan lan sastra tulis kaya-kaya ora bisa uwal saka panganggone purwakanthi. Hawit saka iku, pamilihe purwakanthi kaya wis trep digunakake sajrone panliten iki. Padmosoekotjo (1955:86) paring dhawuh yen tumrap bangsa Jawa, senenge marang purwakanthi kewilang kaduk, nganti ing paribasan, bebasan, saloka, pepindhan ing tembang lan gancaran, gunem padin¹, pedhalangan, kabeh padha kesrambah purwakanthi. **Purwakanthi bisa diperang dadi telu yaiku purwakanthi guru swara, purwakanthi guru sastra, purwakanthi lumaksita.** Hawit saka andharan iki,

purwakanthi dadi unsur kang wigati sajrone riptan sastra Jawa. Lelewane basa lan cecandran uga dadi bab kang wigati sajrone panliten mawa tintingan stilistika. Bab iki disebabake amarga riptan sastra Jawa unsur-unsur stilistik-e akeh kang kinandhut sajrone lelewane basa utawa majas lan cecandran. Lelewane basa utawa majas kang digunakake yaiku pambandhing lan majas pasemon. Majas Pambandhing ing antarane ana silime, metafora, hiperbola, personifikasi, lan eufimisme. Majas Pasemon isine ana ironi, sinisme, lan sarkasme.

Adhedhasar andharan mau bisa diweruhi yen antawacana mujudake bab kang penting lan wigati sajrone pagelaran wayang purwa. Antawacana bisa diperang dadi telung perangan yaiku janturan, ginem, lan pocapan. Kaprigelane ki dhalang anggone migunakake basa lan sastra diteter milih bisa ditampa dening pamirsa. Telung bab kang bakal dionceki sajrone objek yaiku purwakanthi, lelewane basa, lan cecandran. Tetelune iki minangka bab kang ngandhut unsur stilistik kang cundhuk klawan tintingan stilistika. Purwakanthi ditindingi mawa tintingan stilistika-ne Padmosoekotjo. Lelewane basa lan cecandran tinintingan mawa tintingan stilistika manut manemune Nurgiyantoro. Stilistika kuwi njarakake bab sajrone karya sastra, njlentrehake bab, artistik, lan maknane kang ginubel sajrone purwakanthi, lelewane basa, lan cecandran.

METODHE PANLITEN

3.1 Ancangan Panaliten

Kawawas saka konsep, titikan lan lelandhesane teori sajroning panaliten iki kang ngandharake rasa sajrone pangrasa yaiku kepriye sejatine sing dadi karep lan tujuwane pangripta anggone ngripta karyane, saliyané uga bakal diandharake ngenani piwulang apa wae kang bisa kadudut saka antawacana anggitane Ki Nartosabdo, lumantar analisis lelewane basa lan analisis struktural antawacana, mula pendekatan kang digunakake sajrone panaliten iki yaiku Stilistika.

Analisis sing sepisan arupa tinthingan tumrap antawacanae Ki Nartosabdo kanthi sistematis marang wujud panganggone unsur stilistik sajrone objek. Kapindho, nganalisis antawacanae Ki Nartosabdo kanthi cara njlentrehake fungsionalitas unsur stilistik sajrone antawacana kanggo mbedhah apa sejatine kang dadi rasane unsur stilistik sajrone antawacanan. Sajrone panaliten iki, kang dianalisis yaiku panganggone lelewane basa (gaya bahasa). Stilistika ing kene digunakake kanggo nganalisis fungsi kang disebabake dening wujud lelewane basa (gaya bahasa) sajrone antawacanae Ki Nartosabdo.

3.2 Sumber Dhata lan Dhata

Sumber dhata lan dhata minangka perangan kang wigati sajrone panaliten. Tanpa anane sumber dhata lan dhata, ora bisa katindakake sawijine panaliten, amarga saka sumber dhata lan dhata iku bisa kawawas metode lan teknik kang salaras kanggo nintingi dhata kang ana utawa kang dianggo. Ing perangan iki diandharake sumber dhata lan dhata kang magepokan kalawan lelewane basa mawa tintingan stilistika.

3.2.1 Sumber Dhata

Sumber dhata kalebu babagan kang wigati lan dibutuhake sajrone nganakake panaliten. Miturut Sutopo (2006:56-57), sumber dhata yaiku papan dununge dhata diolehake kanthi migunakake metodhe tinamtu bisa awujud manungsa, artefak, utawa dhokumen-dhokumen. Sumber dhata kang dianggo panaliten iki yaiku sumber dhata kang arupa antawacanane Ki Nartosabdo kang kapacak ing rekaman audio kaset pita kang wis didigitalisasi banjur diupload neng Youtube diupload tanggal 23 April 2013 dening akun Bram Palgunadi kanthi irah-irahan “KI NARTO SABDHO – ‘SAMBA JUWING’ (1968)”. Sumber dhata kang awujud rekaman iki mujudake rekaman audio pagelaran wayang Ki Nartosabdo ing taun 1968 nalika jaman kondhang-kondhange Ki Nartosabdo.

Ki Nartosabdo banget nengenake anggone nyanggit basa amarga apa wae kang dilakoni sajrone crita ora bisa ditampa dening pamiyarsa kejaba lumatar basa kang diwedhar sajrone rekaman. Bab iki jelas beda klawan pagelaran wayang langsung utawa awujud video. Rata-rata dhalang kurang gemati anggone ngeluk lan ngrengga basane amarga andharan ing crita uga bisa disuguhake lumantar solah bawane wayang. Pagelaran awujud langsung utawa rekaman video bakal ana andharan-andharan kang ora diandharake lumantar komunikasi searah awujud verbal lisan nanging, kabeh mau bali maneh marang kwalitase dhalang anggone migunakake kagunane kasusastran sajrone antawacana.

3.2.2 Dhata

Dhata kang digunakake sajrone panaliten iki yaiku antawacana kang awujud pacelathon lan ukara kang ngandhut purwakanthi, lelewane basa lan cecandran kang rinonce sajrone pagelaran wayang purwa kanthi Lakon Samba Juwing. Kejaba wujud, fungsionalitas unsur stilistik uga dadi topik kang bakal dionceki sajrone panaliten iki. Tintingan kang digunakake kanggo ngonceki dhata yaiku tintingan stilistika.

3.3 Instrumen Panaliten

Instrumen ing panliten iki kaperang dadi loro, yaiku instrumen utama lan instrumen panyengkuyung.

Instrumen utama sajrone panliten yaiku panliti dhewe, amarga golek dhata, njlentrehake, lan nganalisis dhata ditindakake¹ dening panliti dhewe. Cundhuk klawan andharane Sugiyono (2013:59), ing panliten kualitatif instrumen utawa alat kanggo ngumpulake dhata yaiku panliti dhewe. Dene instrumen panyengkuyung mujudake piranti kang bisa nyengkuyung panliti anggone ngumpulake dhata panaliten. Kayata, (1) buku referensi minangka sumber tintingan, sumber inspirasi tumrap panliti, (2) dhosen pembimbing minangka piyayi kang mbimbing lan krenah-krenah amrih becike marang panliti, (3) piranti kanggo ngetig yaiku laptope panaliti yaiku laptop Dell Latitude E6320, (4) piranti liya kaya buku cathetan, pulpen, HP kanggo nyathet samubarang kang perlu dicathet.

2

3.4 Tata Carane Ngumpulake Dhata

Tata carane ngumpulake² dhata nduweni tujuwan utama kanggo ngolehake dhata. Sajrone panliten iki, digunakake teknik cathet, yaiku nyathet dhata sing laras klawan underan panliten.¹ Mahsun (2005:131) ngandharake, teknik nyanthet yaiku teknik golek dhata kanthi cara nyathet sakabehe dhata kang dibutuhake ing kartu dhata.

Tata carane ngumpulake² dhata sajrone panliten iki yaiku, (1) panliti nindakake *transkripsi* saka rekaman audio dadi tulisan supaya objek bisa diteliti, (2) maca lan negesi antawacana sajrone objek, sebab saka perangan kang sinigid lan sinirat kuwi sing ana sesambungane karo tintingan panliten. (3) panliti migunakake tandha kanggo nengeri antawacana kang ana sesambungane karo dhata sing diperlokake, banjur dicathet kanthi tliti lan permati. Panliti uga nyathet tembung, unen-unen, paribasan, bebasan, sesanti lsp. sing tegese durung dingerteni, (4) Panliti merang isine antawacana adhedhasar sipat *stilistik-e* kang diandharake sajrone underane panliten, (5) *verifikasi* lan *validasi* dhata kanthi wawanrembug klawan dhosen pembimbing lan wong sing dianggep ahli dening panaliti. *Verifikasi* lan *validasi* dhata ditindakake kanggo mastekake yen dhata sing diolehi wis trep sadurunge mbacutake ing rantaman panliten candhake, (6) Panliti ngonceki dhata kanthi merdekake isine antawacana adhedhasar teori sajrone ilmu *stilistika* lan ilmu panyengkuyung liyane.

3.4.1 Kodifikasi Dhata

Kodifikasi dhata mujudake proses *penyederhanaan* dhata asil *monitoring* kanthi cara menehi kode marang dhata¹ kang diolehi. Kodifikasi dicakake marang dhata kang wis dipilih, pengkodean saka seleksi dhata iki arupa dhata seleksi ora ditulis kabeh, nanging dijupuk lirik kang ana sesambungane karo masalah panaliten. Kodifikasi iki diangkahake murih dhata kang disuguhake

kepenak diweruhi papan dununge sajrone objek kanthi trawaca. Tuladhane, (D1, Kedhaton. 39:11) pengkodifikasian iki nduweni teges kaya mangkene: D1 mujudake simbol dhata 1, Kedhaton wis ngarani, dene 39:11 mujudake menit sajrone video sumber dhata.

3.5 Tatacara Ngolah Dhata

Metodhe dheskriptif analisis digunakake kanggo nganalisis dhata sajrone panliten iki. Laras karo andharane Ratna (2009:53), metodhe dheskriptif analisis ditindakake kanthi menehi analisis. Tujuwane analisis dhata yaiku kanggo mbuktekake yen objek sing² diteliti laras karo underane panliten. Rantaman sajrone analisis dhata ing panliten iki yaiku:

- 1) Dhata dilumpukake saka pagelaran wayang Ki Nartosabdo lakon Samba Juwing. Banjur diperang lan di-*klasifikasi* anut underane panliten yaiku aspek *stilistika* sinengkuyung klawan aspek ilmu liyane. Underan panliten kasebut kudu digoleki dhatane kanthi permati lan tliti.
- 2) Dhata dijlentrehake mawa andharan adedhasar jinise. Banjur dilebokake ing perangan-perangan underan panliten. Sawise kuwi, dhata dianalisis kanthi njlentrehake saben tembung utawa ukara sajrone antawacana.
- 3) Nyusun dudutan asil analisis saka dhata kang wis dianalisis lan ditata selaras klawan underane panliten. Isine dudutan yaiku ngenani asil analisis saka underan panliten.
- 4) Didokumentasi awujud skripsi utawa buku kang dijilid isine panliten.

2

3.6 Tata Carane Njlentrehake Asil Analisis Dhata

Sudaryanto (1993: 144-145) ngandharake yen asil analisis dhata panaliten kuwi bisa disuguhake lumantar rong cara¹ yaiku analisis formal lan analisis informal. Asil analisis dhata *formal* yaiku nyuguhake dhata kanthi nggunakake tandha lan lambang. Dene asil analisis dhata *informal* yaiku cara nyuguhake kanthi cara *dheskriptif* lan mawa tembung-tembung sing samadya.

Panliten iki migunakake cara kang angka loro yaiku jlentrehar¹ analisis kanthi cara *informal*. Perangane diwiwiti bab I sing ngandharake pamurwane panliten, underane panliten, ancane panliten, paedah panliten, watesan panliten, lan watesane panliten. Bab II ngandharake panliten saemper, konsep-konsep panliten, lan landhesan teori. Bab III ngandharake ancangan panliten, sumber dhata lan dhata, instrumen panliten, tata cara nglumpukake dhata, tata cara nganalisis dhata, lan tata cara nyuguhake dhata asil analisis. Bab IV ngandharake ngenani andhara asil panliten. Dene perkara sing diandharake ing bab V yaiku dudutan² lan pamrayoga. Kejaba kuwi ana kapusatakan sing nuduhake

buku-buku sumber referensi kanggo nyengkuyung panliten lan lampiran antawacana Ki Nartosabdo ing lakon Samba Juwing.

ANDHARAN

4.1 Unsur Stilistik sajrone Antawacana Ringgit Purwa Lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo

Panganggone unsur stilistik sajrone antawacana dening Ki Nartosabdo mujudake sarana kanggo narik kawigatene kang padha miyarsa. Sakabehe unsur-unsur stilistik mau digunakake kanggo ngrengga antawacana antarane para paraga wayang murih basane dadi endah. Endahe panganggone basa kasebut kinandhut sajrone antawacana akeh-akehe awujud purwakanthi, lelewane basa kang awujud majas, lan cecandran. Telung unsur stilistik mau mujudake sarana kanggo ngawruhi sarta nganalisis sipate antawacana kang stilistik utawa endah. Dene jlentrehane kaya mangkene.

4.1.1 Purwakanthi

Purwakanthi ing ilmu basa lumrah diarani Fonem. Fonem diperang dadi rong perangan, yaiku vokal lan konsonan. Kalorone kuwi sing dadi pathokane purwakanthi. Purwakanthi saora-orane dumadi saka swara kang padha utawa *ambal-ambali* sajrone tembung. Purwakanthi dhewe diperang dadi telu, ing antarane purwakanthi guru swara, purwakanthi guru sastra, purwakanthi lumaksita. Purwakanthi guru swara nduweni titikan ing fonem kang awujud vokal, purwakanthi guru sastra nduweni titikan ing fonem kang awujud konsonan, dene purwakanthi lumaksita nduweni titikan ing kekarone fonem yaiku kang awujud vokal lan konsonan, amarga sing ditengenake yaiku runtute tembung. Tuladhane:

Bomanarakasura

... *Keh para kawulaningsun kang padha anglur selur, bêtêt rêntêt, jejel riyel ujel-ujelan. Wong mati apa dene nonton pamboyongingsun gustimu Kanjeng Ratu Hagnyanawati saka ing Giyantipura tekan ing Trajutrisna. ... (D5, Kedhaton, 52:38)*

Pethilan antawacana kang dumadi ing Kedhaton katindakake dening paraga Prabu Bomanarakasura kang ngudarasa marang patih Patih Pancatnyana. Anatawacana iki kalebu ing purwakanthi guru swara /ə/, kawawas ing tembung *bentet rentet, jejel riyel, lan ujel-ujelan*.. Kabeh mujudake tembung kang beda linggane lan beda werdine. Sing padha yaiku guru swara ing pungkasan tembung kang dumadi saka tembung saroja, tembung saroja lan tembung dwilingga. Mula saka kuwi, pethilan pacelathon iki kalebu ing purwakanthi guru swara /ə/.

Antawacana kasebut diandharake dening Prabu Bomanarakasura kang ngudarasa ngenani kahanan

anggone panjenengane urip ana ing bebrayan agung minangka garwa kakunge Dewi Agnyanwati. Kurang luwih wis setaun kepungkur wiwit Dewi Agnyanwati kagarwa kaya akeh sing padha ngestreni lan ngudaneni apa kang dadi gegayuhane temanten sakloron murih bisa langgeng nganti tumekane delahan.

4.1.2 Lelewane Basa

Lelewane basa uga sinebut majas. Majas kuwi duwe sesambungan klawan werdi siningid sajrone antawacana kang asipat *konotatif*. Antawacana kang asipat *konotatif* iku sejatine andhahan saka tetembungan kang mawa teges *denotatif*. Sebab, antawacana kang asipat *konotatif* kuwi bisa diweruhi werdine yen teges *denotatif* diweruhi werdine luwih dhisik. Majas kang kinandhut sajrone *Antawacana Ringgit Purwa Lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo* iki yaiku majas perbandingan lan majas pasemon. Tuladhane:

Wilutama

Jeneng ulun nalika semana ambeksa dene cak-cakanku sarwa ngujiwat. ... (D96, Alas, 4:09:00)

Antawacana iki ditindakake dening Bathari Wilutama lan ngandhut anane majas metafora. Digambarake Bathari Wilutama kang mbeksa cak-cakane gawe cingak para dewa kang padha teka. Dene ibarat kang digambarake yaiku cak-cakane Bathari Wilutama kuwi sarwa ngujiwat. Tegese, ngujiwat teges wantahe yaiku nglirok. Dene ing metafora darbe teges wenteh yaiku gawe kang para rawuh cingak lan nglirok amarga kapitut.

4.1.3 Cecandran

Cecandran saka tembung lingga candra utawa pangrasa. Pangrasa ing kene makili pangrasane pancadriya kang asipat sensoris. Sipat iki kang diupaya dening ki dhalang murih bisa dirasakake dening pamiyarsa murih bisa ngrasakake sawernaning swasana kanthi mangaribawani pancadriyane pamiyarsa lumantar antawacana. Tuladhane:

Samba

Mangsa kala bab apa? Biyuh-biyuh rambutmu kanginan arembyak-rembyak kaya awe-awe. Kringetmu tetes ana lidahku legi rasane. Takkukupane, gage netesna kringet meneh. Aku taktumungkul idhep-idhep taknggo siram jamas. (D153, Alas, 4:24:46)

Pethilan antawacana kang ditindakake dening Raden Samba marang Bathari Wilutama iki ngandhut unsur stilistik yaiku cecandran. Unsur iki manggon ana ing ukara ukara kang wis digarisi ngisore. Jlentrehane, *rambut kanginan rembyak-rembyak* bisa diwawas lumantar cecandran solah. Amarga, ana tembung *rembyak-rembyak* amarga kena angin kang tansah ngawe-awe. Kejaba iku uga ana cecandran pangecap lathi yaiku ing ukara, *'kringetmu tetes ana lidahku legi*

rasane'. Bab iki nggambarake yen kringet kang ditetesake dening Bathari Wulutama kaya legi-legia yen disesep.

4.2 Fungsionalitas Unsur Stilistik Antawacana Lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo

Fungsionalitas sajrone KBBi dijentrehake, minangka upaya kanggo dadi sawijining bab kang migunani. Antawacana sajrone pakeliran wayang purwa nduweni fungsi nggambarake swasana, lakune crita, kahanane paraga. Dadi, ing konteks iki fungsionalitas antawacana bisa diwerdeni minangka upaya kanggo nganalisis guna lan panganggane antawacana sajrone pagelaran wayang purwa lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo. Pamanthane analisis fungsionalitas ditindakake adhedhasar saka saka rolas segmentasi adhegan sajrone pagelaran. Tuladhane ana ing Dhata Fungsionalitas iki.

Gunadewa

Yayi, pun kakang ora kepengin ngrungokke ucamu kang sarwa ngawur wekasane dadi wong nagur watakmu kuwur netramu bawur. Nadyan ora turu nanging kaya wong ng lindur. Wekasane isin mundur ora gelem ngrungokke pitutur. Yayi, ayo takrabekke, Samba.

Samba

O inggih sampun. Dados kakang mas mboten sarujuk nggih?

Gunadewa

Aku ora sarujuk.

Samba

Inggih sampun mboten dados menapa. Ahahaha (DF10, Keputren, 2:36:00)

Fungsionalitas antawacana kang kinandhut ing DF10 yaiku ngenani Raden Samba kang dianggep ngawur ucape dening Raden Gunadewa. Ing sempalan antawacana iki Raden Gunadewa ngelingake luwih keras maneh marang Raden Samba supaya ora kedlarung-dlarung anggone gandung lan wuyung marang Dewi Agnyanawati kang nyatane wis dadi darbene Prabu Bomanarakasura.

Kawiwitan saka pamenggak sing rada teges saka Raen Gunadewa, Raden Samba katon kuciwa nanging kaya natag-natagake atine. Katon kaya ing pacelathon kasebut, Raden Samba takon sepisan maneh lan negesi yen Raden Gunadewa ora sarujuk. Raden Gunadewa manteb semaur iya ora sarujuk. Bar ngono, Raden Samba kuciwa nanging digawe nguyu supaya katon tatag atine. Sejatine kuciwa lan mangkel dadi siji amarga kekarepane ora kasembadan kaya sing dikarepake.

4.3 Dhiskusi Asiling Panaliten

Asiling panaliten kang wis diwedhar kasebut perlu dirembug utawa didhiskusekake. Purwakanthi bisa

diperang dadi telu yaiku purwakanthi guru swara, purwakanthi guru sastra, lan purwakanthi lumaksita. Lelewane Basa kang awujud majas ing panaliten iki bisa ditemoni rong perangan gedhe yaiku majas perbandhingna lan majas pasemon. Sajrone majas perbandhingna ana simile, metafora, personifikasi, hiperbola, lan eufemisme. Dene ing majas pasemon ana telung pepanthan yaiku ironi, sinisme, lan serkasme. Fungsionalitas sajrone antawacana dadi bab kang dibahas lan digagas ing pungkasan amarga mujudake analisis kang ngoncki surasane antawacana. Lumantar fungsionalitas, antawacana bisa dioncki kaendahane sarana dhisiplin ilmu-ilmu kang bisa ndhukung anane panaliten iki kaya ta sosiologi, psikologi, pragmatik, lsp. Upamane, nalika ing pungkasan crita Raden Samba kaya oleh pangapura saka Prabu Bomanarakasura. Bab kuwi yen disawang saka dhisiplin ilmu pmbantu yaiku psikologis, Prabu Bomanarakasura mujudake ratu kang kebak rasa welas lan asih marang adhine. Bab kuwi dipratelakake yen kelangan bojo Prabu Boma bisa golek maneh nanging yen kelangan Samba ngubengi jagad ibarate ora bakal ana gantine.nadyan kaya mangkono, raca kuciwa tetep ana. Panggit-igite Garudha Wilmuna diuntabake sarana ngobong-obongi Prabu Bomanarakasura amrih midana marang Raden Samba. Kanthi cara kang kaya mangkono bisa diwuningani ngenani werdi, isi, lan kautaman kang kinandhut sajrone antawacana nganti bisa ngatonane unsur nilai estetis sajrone antawacana.

PANUTUP

5.1 Dudutan

Antawacana sajrone lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo mujudake salah sawijine reription karya seni kang rinipta dening Ki Nabdo kandti nengenake bab estetika, etika, lan logika. Hawit saka kuwi reription kang wujud kaya mangkono ana sesambungane kalawan aspek stilistik lan fungsionalitas stilistik. Aspek stilistik bisa kawawas saka wujud sajrone antawacana sadawane lakon ginelar. Tembung-tembung kang rinonce satemah dadi ukara sajrone antawacana kalebu ing perangane basa kang ngandhut wirama kang endah lan ngesemake. Bab kuwi dadi titikane Ki Nartosabdo anggone ngripta lakon Samba Juwing kanthi sanggit kang beda klawan padhatan. Semono uga sanggit crita kang ana sajrone lakon iki banget nengenake pacelathon kang ginubel antawacana. Mula saka iku, antawacana dadi bab kang banget dieskploitasi banjur ngasilake pirang-pirang basa endah kang digunakake dening Ki Nartosabdo sajrone lakon Samba Juwing iki.

Asil panaliten kang kapisan yaiku ngenani wujud antawacana kang ngandhut unsur stilistik. Panganggane basa sajrone antawacana kang ngandhut aspek stilistik

sajrone sumber dhara mujudake bab kang nduweni unsur puitis sajrone ujaran. Werdi kang kinandhut sajrone andharan antawacana kasebut bisa nunjang anane aspek fungsionalitas sajrone antawacana kang bakal dirembug ing candhake. Panganggone basa endah sajrone antawacana iki kaperang dadi telung perangan, yaiku purwakanthi, lelewane basa, lan cecandran. Purwakanthi sajrone antawacana iki diperang dadi telu, yaiku purwakanthi guru swara, purwakanthi guru sastra, lan purwakanthi lumaksita. Lelewane basa sajrone antawacana iki bisa ditemokake rong bageyan yaiku, lelewane basa awujud majas perbandingan lan majas pasemon. Majas perbandingan iku wiyar lan rowa banget, dene kang bisa ditemoni ana sajrone objek iki ana lima, yaiku majas metafora, majas simile, majas personifikasi, majas hiperbola, lan majas eufemisme. Dene perangan kang bisa ditemoni ing majas pasemon ana telu, yaiku majas ironi, majas sinisme, lan majas sarkasme. Sajrone panaliten iki, kabeh perangan kang dirancang ing ngarep bisa ditemoni dhatane lan kasil dianalisis ing bab sadurunge. Unsur kang pungkasan yaiku cecandran. Cecandran iku mangaribawani pamiyarsa anggane mirsani utawa miyarsa pagelaran wayang ing perangan pancadriya. Dene pancadriya kang kena pangaribawane cecandran ana lima, yaiku cecandran pandulu, cecandran pangecap, cecandran solah, cecandran pangrungu, cecandran pangrasa. Saka sawernane cecandran kang wis kapantha-pantha adhedhasar sipat-sipate nyatane ora kabeh dhata bisa ditemoni sajrone sumber dhata iki. Saka sawernane pepanthan mau ya mung ana cecandran solah, cecandran pangecap, cecandran pangrungu, lan cecandran pandulu. Dadi sing ora ana sajrone sumber dhata utawa objek panaliten iki yaiku cecandran pangrasa. Perangan antawacana kang paling akeh ngandhut cecandran yaiku mapan ing adhegan Alas nalikane Raden Samba kayungyun kalawan Bathari Wilutama, lan nalikane ing Astana Gada Madana nalikane Raden Samba lali purwa duk sina lan nganggep kakange yaiku Raden Gunadewa dadi Dewi Agnyanawati nganti kawetu basa-basa endah kanggo nggambarake kasulistyane Dewi Agnyanawati.

Asil panaliten kang pungkasan yaiku fungsionalitas unsur stilistik. Fungsionalitas darbe guna kang penting banget kanggo ngonceli anane antawacana supaya luwih bisa diweruhi apa sejatine kang kawedhar sajrone antawacana. Aspek fungsionalitas ora uwal saka pangaribawane wujud lan struktur aspek stilistik. Panganggone basa sajrone antawacana nyata dadi pamangun tumrap lakune crita kang fungsionalitas bisa digoleki lumantar anane panaliten kang kaya amngkene. Tetembungan kang dipilih ora padha kaya apa sing diwedhar. Werdine, teges wenteh lan wantah kuwi diwedhar lan dionceli ana sajrone aspek fungsionalitas

karya sastra kang awujud antawacana sajrone lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo.

5.2 Pamrayoga

Aspek stilistik lan fungsionalitas stilistik antawacana sajrone lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo iki mujudake objek panaliten kang menjila. Sebab, akeh bab-bab anyar kang bisa ditemoni amarga kapasitas dhalang yaiku Ki Nartosabdo kang banget mumpuni ing kagunan basa lan sastra Jawa. Dene panaliten kang ditulis iki mujudake panaliten kang isih akeh luput lan adoh saka kasampurnan, amarga isih akeh bab-bab kang kinandhut sajrone objek panaliten iki kang durung diwedharake mawa analisis kang mumpuni. Panaliten kang migunakake tindingan stilistika iki isih perlu ditindakake maneh mawa amarga panaliti nganti rampunge panaliten iki isih durung bisa marem klawan asil amarga kepengkok wektu kanggo nyerat utawa nulis panaliten iki.

Panaliten ngenani aspek stilistik lan fungsionalitas antawacana sajrone lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo iki isih akeh kurang lan kaluputane, mula panaliti nduweni pangajab yen panaliten iki bisa dibacutake murih bisa ngonceli sawernane objek-objek kang kinandhut sajrone sumber dhata luwih sampurna lan luwih prayoga maneh. Tumrap para pamaos diajab bisa nambahi kawruh ngenani aspek stilistik lan fungsionalitas nadyan mung saklimah nanging bisa dadi modhal kanggo ngawruhi yen aspek stilistik lan fungsionalitas darbe pangaribawa gedhe tumrap karya sastra kang diripta dening pangripta. Pangajab sabanjure, panaliten iki bisa dadi sarana njembarake kawruh ing bab stilistik lan fungsionalitas antawacana sajrone pakeliran wayang lakon Samba Juwing dening Ki Nartosabdo suwargi.

DAFTAR PUSTAKA

- Aminuddin. 1995. *Stilistika Pengantar Memahami Sastra dalam Karya Sastra*. Semarang: IKIP Semarang Press.
- Aminuddin. 2010. *Pengantar Apresiasi Karya Sastra*. Bandung: Sinar Baru Algesindo.
- Endraswara, Suwardi. 2008. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Media Pressindo.
- Handiwidjana, R. D. S. 1967. *Tata Sastra*. Jogja: U. P. INDONESIA.
- Keraf, Gorys. 2006. *Diksi dan Gaya Bahasa, Komposisi lanjutan 1*. Jakarta: PT. Gramedia Pustaka Utama.
- Jabrohim, dkk. 2003. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Hanindita Graha Wijaya.
- Nurgiantoro, Burhan. 2005. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Nurgiantoro, Burhan. 2017. *Stilistika*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.

- Padmasoekotjo, S. 1955. *Kasusastran Jawa I*. Yogyakarta: Hien Hoo ng.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2009. *Stilistika Kajian Puitika Bahasa, Sastra, dan Budaya*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2009. *Teori, Metode, dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Siswanto. 2010. *Metode Penelitian Sastra (Analisis Struktur Puisi)*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- 1 Sudaryanto lan Pranowo. 2001. *Kamus Pepak Basa Jawa*. Yogyakarta: Badan Pekerja Kongres Bahasa Jawa.
- 1 Sudjiman, Panuti. 1993. *Bunga Rampai Stilistika*. Jakarta: Pustaka Umum Grafity.
- Sugiyono. 2013. *Metode Penelitian Kombinasi (Mixed Methods)*. Bandung: Alfabeta.
- Supriyono, 2008. *Pedalangan Jilid 1 untuk SMK*. Jakarta: Direktorat Pembinaan Sekolah Menengah Kejuruan.
- Wahid, Abdurrahman. 2018. *Sastra Islam*, (online), (https://id.wikipedia.org/wiki/Sastra_Islam, dideleng 19 Januari 2019).
- 1 Wellek, Rene lan Austin Warren. 1990. *Teori Kesusastraan*. Jakarta: Gramedia.
- Wikipedia. 2019. *Ki Nartosabdo*, (online), (<https://id.wikipedia.org/wiki/Nartosabdo>, dideleng 7 April 2020).

ORIGINALITY REPORT

12%

SIMILARITY INDEX

10%

INTERNET SOURCES

1%

PUBLICATIONS

6%

STUDENT PAPERS

PRIMARY SOURCES

1

jurnalmahasiswa.unesa.ac.id

Internet Source

8%

2

Submitted to Universitas Negeri Surabaya The
State University of Surabaya

Student Paper

2%

3

suyantoska.blogspot.com

Internet Source

<1%

4

alhelya746.blogspot.com

Internet Source

<1%

5

nl.wikipedia.org

Internet Source

<1%

6

ejournal.unesa.ac.id

Internet Source

<1%

7

sastroparwiro.blogspot.com

Internet Source

<1%

8

etheses.uin-malang.ac.id

Internet Source

<1%

9

lib.unnes.ac.id

Internet Source

<1%

10

mafiadoc.com

Internet Source

<1%

Exclude quotes Off

Exclude matches Off

Exclude bibliography Off